

VIACPRÍVÁZKOVÉ KNIHY AKO OBRAZ DOBY A KULTÚRNEHO ŽIVOTA V 16. A 17. STOROČÍ

TOMÁŠ TOMO

Abstrakt: Naším záujmom bolo porovnať dve viacprívázkové knihy (konvolúty) z dvoch fondov historických knižníc: Lyceálna knižnica v Kežmarku a Lontovská knižnica (nachádzajúca sa v historických fondoch Slovenskej národnej knižnici). Jedná sa o viac ako desiatku prívázkov v obidvoch knihách, v ktorých sa nachádzajú krátke tlače so správami a spravodajstvami – predchodcami novín, teologické spisy, vieroučné a náboženské diela, básne a piesne, dedikácie alebo iné tematické okruhy. Obidva konvolúty sa zameriavajú na iné obdobie, prvý na obdobie okolo roku 1546, druhý na rok 1600. Pozornosť sme venovali krátkemu rozboru daných tlačí, našim cieľom bolo poukázať na rozmanitosť tlačí v danom období a ich pohľad na svet.

Kľúčové slová: Knižná kultúra, Historické tlače, Krátke tlače, konvolút, Článok, Slovenský jazyk.

Knižtlač, ako kultúrny fenomén objavujúci sa v polovici 15. storočia, zažil veľký rozkvet v 16. storočí, k čomu mu dopomohla aj reformácia zo strany Martina Luthera, Jána Kalvína a ďalších. Nastúpilo obdobie veľkého kultúrneho rozmachu, ale aj rozporov. Jednoducho svet sa obracia naruby a posúva sa do iného štádia.¹ Nastávalo iné zmyšľanie ľudí spôsobené rôznymi vplyvmi historických udalostí. Zo stredovekého univerzalizmu na novoveký individualizmus postupným prechádzaním pomocou renesancie a humanizmu.²

Európa po skončení križiackych výprav zažívala svoj individualizmus, ktorý zapríčinil sebeckosť jednotlivých štátov a ich výboje do susedných krajín. Pád Konštantinopolu a následné výboje osmanských Turkov spôsobovalo oslabovanie kresťanskej Európy.³ Tlak z juhovýchodu narážal ako prvé na Uhorsko, ktoré po porážke v bitke pri Moháči stratilo kráľa a ocitlo sa v bojovej zóne z väčšej časti v rukách Turkov, časť v Habsburskej ríši a Sedmohrasko bolo v moci Jána Zápoľského.⁴

Poblúznené Španielsko po objavení nového kontinentu zameralo svoje sily na západ a spolu s krajinami ako Portugalsko a Holandsko sa stalo námornou veľmocou. Rozdrobené Taliansko, ktorého štáty bojovali medzi sebou o každý piad' zeme sa nestaralo o problémy na východe.⁵ Francúzsko a Anglicko tak isto zaujali nové geografické objavy, ale postupne ich začali meniť nové teologické smery, ako v Anglicku puritáni a anglikáni a vo Francúzsku hugenoti.⁶

1 PURŠ, J. – KROPILÁK, M. *Přehled dějin Československa I/2 (1526–1848)*. Praha: Academia, 1982, s. 56–60.

2 HOLOTÍK, Ľ. – VANTUCH, A. *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.–16. storočí*. 1. vyd. Bratislava: SAV, 1967, s. 189–196.

3 *The Crusades To The Holy Land*. Dostupné z: <http://biblescripture.net/Crusades.html>

4 TIBENSKÝ, J. *Slovensko – Dejiny*. Bratislava: Obzor, 1978, s. 318–322.

5 KOLIVAND, M. *Das Zeitalter der Entdeckungen – der Anfang der Globalgeschichte?* 19 s. Dostupné z: <http://www.rlo-berlin.de/cms3/downloadbereich/category/13-beispielklausuren?download=53:das-zeitalter-der-entdeckungen>

6 *Les réformes religieuses du XVIème siècle*. Dostupné z: <http://www.histoire-france.net/temps/reformeHugenoti> boli predstavitelia evanjelickej cirkvi helvétskeho vierovyznania.

Najvýznamnejším dejateľom 16. storočia v teologickom merítku bol spomínaný Martin Luther, ktorého počín – vyvesenie 95 téz na wittenberskú katedrálu, spôsobil rad zmien a roztržky počas celého storočia ukončené odčlenením sa evanjelikov od katolíckej cirkvi.⁷

Cieľom tohto príspevku je poukázať na komplexnosť pohľadu na svet v 16. a na začiatku 17. storočia prostredníctvom dvoch viacpríväzkových kníh (konvolútov), ktoré sú uložené v dvoch rozdielnych historických knižniciach na Slovensku.

Prvou z nich je Lyceálna knižnica v Kežmarku, ktorá so svojimi vyše 100 000 knižničnými jednotkami a 2 000 rukopisnými dokumentmi, patrí k najväčšej historickej knižnici na Slovensku a zároveň predstavuje aj najväčšiu školskú historickú knižnicu v strednej Európe. Bola založená pri miestnej škole.

Druhou je tzv. Lontovská knižnica uložená v SNK v Martine, ktorá pôvodne patrila rodine Rakovských z Lontova. Podrobné informácie o tejto knižnici a jej histórii nemáme. Z pôvodného fondu, ktorý obsahoval vyše 50 000 kníh, usudzujúc podľa pôvodných štítkov na knihách, sa dnes v SNK nachádza len torzo s počtom 3 000 tlačí.

Vynájdanie kníhtlače pozitívne ovplyvnilo vydávanie kníh. V priebehu 16. storočia medzi rozšírené typografické médiá patrili krátke tlačé o rozsahu niekoľkých listov, čo viedlo majiteľov tlačí ale často aj kníhtlačiarov alebo kníhkupcov k ich spoločnému zviazaniu do väčších a rozsiahlejších celkov, ktoré obsahovali často aj niekoľko desiatok takýchto krátkych tlačí. Tlačé boli zviazané z rôznych hľadísk a kritérií, najčastejšie podľa predmetu alebo tematického zamerania, autora, miesta vydania alebo podľa roku vydania.

Ak pozorne sledujeme viacpríväzkové tlačé, často môžeme objaviť konvolúty, ktoré prinášajú rôzne príbehy alebo poukazujú na dianie v dobe, v ktorej boli vytlačené. Najlepším príkladom toho sú tlačé zviazané z hľadiska roku vydania.

Pri bibliografickom spracovaní tlačí 16. storočia sme sa stretli s viacerými konvolútmi, pričom nás zaujali viacpríväzkové diela, ktoré prinášali výpovede o dobe, v ktorej vznikli a boli vytlačené. Vo väčšine prípadov ide o knihy s monotematickým zameraním, predovšetkým o teologické diela, nájdu sa však aj tlačé rôzneho charakteru, rôzneho obsahu, od rôznych autorov z rôznych časových období, ktoré tvoria konvolút bez logického kľúča ich spoluzviazania.

Knihy s viac ako desiatimi príväzkami môžu prinášať výpovede aj o stave kultúry v danom roku, alebo u udalostiach a problémoch odohrávajúcich sa vo svete formou krátkeho spravodajstva v podobe novín, ďalej teologické rozpravy, hlavne o konfesiónálnych problémoch 16. storočia, filozofické rozpravy, krátke úvahy, eseje či polemiky k dôležitým spoločenským problémom, alebo prinášajú vlastné stanovisko autora k predmetu skúmania v rôznych vedných odborov.

Ako príklad sme vybrali viacvzäzkové dielo zachované v Lyceálnej knižnici v Kežmarku. Prvým alebo hlavným dielom konvolútu je súbor nariadení na vedenie bohoslužieb pre kňazov, žalmov a sakrálnych piesní s notovým zápisom, venované saskému kniežaťu Henrichovi V. niekedy nazývaného Henrich zbožný (1473–1541)⁸ ako veľkému zástancovi Luthera, vydané v roku 1540 v Lipsku Nicolasom Worlabom: „Agenda. Das ist/ Kyrchenordnung/ wie sich die Pfarrherrn vnd Seelsorger in jren Ampten vnd diensten halten sollen/ Fur die Diener der Kyrchen in Hertzog Heinrichen zu Sachsen V. G. H. Fürstenthumb geselet.“⁹ K tomuto konvolútu je priviazaných ešte 18. príväzkov vydaných zväčša v roku 1546.

7 KÓNYA, P. et al. *Konfesionalizácia na Slovensku v 16.–18. storočí*. 1. vyd. Prešov: Prešovská univerzita, 2010, s. 6–16.

8 *Heinrich (Sachsen)*. Dostupné z: [cit. 2017-09-29]: [https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_\(Sachsen\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_(Sachsen))

9 Historický fond Lyceálnej knižnice v Kežmarku, signatúra: LKež 45845.

Ide predovšetkým o súbor teologických diel a rozpráv, ale nachádzajú sa tu aj iné žánre, ako už spomínané básne a piesne alebo aj noviny, ktoré prinášajú krátky prehľad udalostí v danom roku.

Blízko k poézii a básni majú žalmy, ktoré majú zastúpenie v 1. príväzku od saského kurfirsta Johanna Friedricha I. a s predslovom Nikolausa von Armsdorffa, kde je vybraná pasáž z Bible žalmov III. kráľovstvo VIII. o Šalamúnovi a na záver modlitby s prosbou Boha-Otca k Turkom, cisárovi, pápežovi a všetkým neveriacim o nájdení cesty ku kresťanstvu a k Ježišovi Kristovi.

Zastúpenie tu majú napríklad v 7. príväzku aj poetické diela a básne, ktoré sa snažia motivovať ľudí k pravej viere Martina Luthera, k učeniu Ježiša Krista, o každodenných strastiach a prosbách o pomoc Pána Boha. V 13. príväzku je báseň o bojovnosti Nemcov, ich krajine, krátkej histórii, o Lutherovi, pápežovi a zvädzaní antikrista, nad ktorým vyhráva Ježiš Kristus. 17. príväzok prináša báseň venovanú braunschweisko-lüneburskému kniežatstvu Heinrichovi II., ktorý bol posledným katolíckym vládcom tohto kniežatstva, o jeho kacírstve a zlom „luteránstve“.

Medzi teologické diela vydané v roku 1546 môžeme považovať 2., 3., 4. a 6. príväzok, autormi ktorých sú napríklad pápež Pavol III., Johann Friedrich I. – saský kurfirst a Georg III. – anhaltské knieža a pojednávajú o konfesionálnych problémoch daného roku a hania evanjelickú konfesiu a prirovnávajú ju k antikristovi.

Príväzky 9., 10., 15., 16. a 18. predstavujú teologické úvahy a rozpravy s náboženskou tematikou, ktoré rozoberajú teologické problémy s argumentovaním a obhajovaním vlastných alebo cudzích myšlienok od autorov: Johanna Friedricha I. – saského kurfirsta, Philippa I. – hessenkého landgrófa a Nikolausa von Armsdorffa.

V piatom príväzku nachádzame kázne o božej milosti a Ježišovi Kristovi.

Posledným žánrom zastúpeným v tomto konvolúte je súbor správ alebo novinových letákov datovaných rokom 1546 (*Zeitung, Neue Zeitung, wahrhaftige Zeitung*). Novinové letáky patrili medzi obľúbené typografické formy, prinášali správy často s podrobným a obšírnym popisom udalostí, ktorých vierohodnosť bola často otázna a predstavovali predchodcov novín. Uvedené tlače prinášajú správy z vojenského tábora pri meste Giengen an der Brenz od 15. do 20. októbra 1546, opisujú veľkú búrku v noci z 10. na 11. augusta, ďalšia rozoberá správy zo 14. januára o udalostiach v Jeruzaleme a Gazimağuse na Cypre a posledný novinový leták uverejňuje vyhlásenie evanjelikov, že pápež nie je duchovným vodcom kresťanov a predpovedá vojnu vojen celého Nemecka.

Tlače v uvedenom konvolúte podávajú sčasti obraz o dianí v spoločnosti v danom období, či to už boli konfesionálne problémy a hádky teológov s dopadmi na celú spoločnosť, alebo udalosti z domáceho života a zo zahraničia. Niektoré z týchto tlačí mali charakter pamfletu, ako účinnej formy ideologického ovplyvňovania verejnosti v otázkach reformácie a protireformácie.

Podobného zamerania sú aj ďalšie konvolúty:

1. s hlavným dielom od Johanna Salmutha: *Theses, Quibus discrepantes doctorum Ecclesiae opiniones, ...*¹⁰ vydané v Lipsku tlačiarom Hansom Steimannom v roku 1583. Kniha

¹⁰ *Theses, Quibus discrepantes doctorum Ecclesiae opiniones, De Distribvtione Praeceptorvm Decalogi in duas tabulas, et quot ad harum singulas praecepta referenda sint, ita explicantur, ut tria ad tabulam priorem, ad posteriorem septem conuenientius referri appareat. Iussu reverendi collegii theologici in academia Lipsensi, vt de ijs quaeratur ad diem Augusti XXX. propositae à Iohanne Salmuth S. Theologiae Lic. & verbi diuini in Eccle. Lips. Ministro.* Historický fond Lyceálnej knižnice v Kežmarku, signatúra: LKež 52326.

obsahuje príväzky vydané v rokoch 1583 až 1586, medzi ktorými prevažujú teologické diela, obsahuje však aj tlače pojednávajúce o dejinách a udalostiach v Nemecku v danom období.

2. s hlavným dielom: *Neue Zeitung. Außzug Ettlicher Zeitungen/ was sich zûm anfang des jetzigen Türckenkrieges/ an ettlichen orten in Vngern/ verlossen vnnd zûgetragen hat.*¹¹ vydané v Strasburgu tlačiarom Petrom Hugom v roku 1566 a predstavuje konvolút s 11 príväzkami, ktoré prinášajú správy z roku 1566 z domova ale hlavne zo zahraničia, predovšetkým o tureckých nájazdoch na Uhorsko.

Ďalšie, v úvode spomínané viacväzkové dielo je uložené v Slovenskej národnej knižnici v Martine v historickom fonde Lontovskej knižnice. Hlavným dielom konvolútu je *Threnologia De vita...*¹² od Leonharda Huttera, profesora teológie na univerzite vo Wittenbergu, vydané vo Wittenbergu v roku 1603 tlačiarom Wolfgangom Meissnerom a nakladateľom Zachariasm Šhürerom. Predstavuje teologické dielo zamerané na život a vyučovanie na Wittenberskej univerzite.

Konvolút má až 50 príväzkov, z ktorých mnohé sú teologického zamerania, prinášajú rozpory, polemiky a diskusie jednotlivých autorov-teológov, doplnené o vlastné komentáre a argumenty a boli vydané na prelome 16. a 17. storočia.

Tak ako pri prvom konvolúte, aj tu sa budeme venovať najskôr teologickým dielam, medzi ktoré patrí už spomínané základné dielo od Leonharda Huttera a 3. príväzok (1603), ktorý je vlastne polemickou odpoveďou na dielo Heinricha Velstena doplnenou vlastnými komentármi a argumentáciou. Aj ďalšie tlače (príväzok 4., 5., 11., 12., 13., 14., 15., 17. 19.) sú polemického charakteru, prinášajú výmenu názorov s hodnotením názorov iných, napríklad od Salomona Gesnera na dielo luteránskeho teológa a reformátora Martina Chemnitzza (1603), Martina Ziznera na dielo Leonharda Huttera (1601), Lukasa Beckmanna na dielo Tiburta Rühela, Christoha Pelargusa na dielo Kaspara Geranusa (1601) a od Jeremiaša Setzera na Georga Bocka (1600), Wenzela Bersiusa (1600), Tobiasa von Haugwitzza (1600), Paula Krumma (1600), Martina Wallenrodta (1600) a Petra Wenera (1600). Príväzky 6., 7., 8., 9. 10. a 18. predstavujú teologické obhajoby a obrany diel niektorých súdobých teológov, napríklad obranu Matthiasa Poleniusa od Petra Fischera (1601), Johanna Wirtha, Andreasa Lucanusa, Christofa Wilhelma a Johanna Gebauera od Heinricha von Stabenau. Z roku 1603 pochádza kázeň Gregora Eichlera v 50. príväzku (1603).

Úzko súvisiaci odbor s teológiou je filozofia, ktorú zastupujú príväzky 26., 27., 28., 29. Patria k nim diela autora Filozofického lexikónu z roku 1613 Rudolfa Gocleniusa staršieho a jeho obhajovacie eseje na diela Christoha Baunemanna (1602) a Gottfrieda Gliciusa (1602), ďalej filozofická esej od Gregora Horsta na Paula Clausa (1602) a polemika filozofického charakteru Jakoba Martiniho na dielo Michaela Döringa (1603).

Popri teologických a filozofických dielach sa v konvolúte (príväzok 23., 24. a 25.) nachádzajú aj eseje a diskusie z oblasti medicíny, napríklad Tobiasa Knoblocha s Lauretiusom Ludovicusom o antropológii (1602) a s Johannom Fuchsom o pneumológii a kardológii (1602) a o gastroenterológii (1602).

11 Historický fond Lyceálnej knižnice v Kežmarku, signatúra: LKež 4986.

12 *Threnologia De vita, rebus gestis, & tristissimo simul ac beatissimo obitu Dn. Aegidii Hvnnii: Magni Illivs Doctoris Theologi: Et Pvrrior Religionis Christianae assertoris ac vindicis acerrimi: Recitata VVitebergae Cum Ab Ordinibvs Vniversitatis in luctu maximo & justissimo Collegae & praeceptoris desideratissimo parentaretur. : Acceßit Epistola ad Illustrium Ducem VVirtebergicum, [et]c: in qua respondetur ad sannas [et] sarcasmo, quibus Adamus Tannerus Esavvita, pios Hunnii manes, ceu rabidus aliquis canis, lacesere [et] allatrare voluit. / Autore Leonharto Huttero, S. Theologiae Doctore & Profess. Ordinario.* Historický fond Lontovská knižnica Slovenskej národnej knižnici v Martine, signatúra: snkIC 142674.

Veľmi blízko k medicíne má botanika a farmácia, ktorá je zastúpená v 38. príväzku (1593) dielom Janusa Caeciliosa Freya, švajčiarskeho lekára a filozofa, ktorý prednášal filozofiu na univerzite v Paríži.

Spektrum odborov zastúpených v tomto viacpríväzkovom diele dopĺňajú právnické diela rôzneho charakteru, či už ako výklady, eseje, polemiky alebo obhajoby (príväzky 20., 21., 22.), napríklad polemika Dominicusa van Aruma na dielo Petra Rickera (1603) z oblasti obchodného práva a diplomacie, Valentina Wilhelma Forstera na dielo Johanna Hanea (1603) z oblasti verejného a pozemkového práva, Tobiasa Aleutnera na dielo Johanna Gebaera (1601), ktoré sa dotýka cirkevného práva, etiky a morálky. Poslednou tlačou týkajúcou sa oblasti práva je dielo Johanna Zangera, profesora na univerzite vo Wittenbergu, ktorý sa venoval metódam a prostriedkom vyučovania práva na univerzitách.

Z ostatných vedných odborov môžeme spomenúť ešte logiku, zastúpenú dielom brandenburského markgrófa Friedricha z oblasti deduktívnej logiky (32. príväzok).

Komentáre k stanovám (pravdepodobne wittenberskej univerzity) prináša dielo Hasia Leflera z roku 1593.

Oblúbeným typografickým médiom od vynájdenia kníhtlače boli tzv. príležitostné alebo gratulačné tlače rôzneho charakteru, či už vo forme básní alebo rečí. Boli vydávané pri významných životných udalostiach konkrétnej osoby a predstavujú významný informačný zdroj faktografických údajov o osobe, ktorej bolo vydanie dedikované. Impulzom k vzniku týchto príležitostných tlačí boli rôzne súkromné či spoločenské udalosti – narodeniny, svadby, nástup do funkcie alebo odchod z nej, inaugurácia, promócia, návšteva vysoko postaveného hodnostára, ale aj menej radostné, ako smrť a živelné pohromy. K takýmto tlačiam môžeme zaradiť smútočný prejav brandenburského markgrófa Friedricha venovaný Bartholomeusovi Radtmanusovi rektorovi Akadémie vo Frankfurte nad Mohanom (1601), Balthasara Caminaeusa venovaný Johannovi Georgovi Vatterovi a Laurentiusovi Vatterovi (1595) alebo od Andreasa Wenzela dedikovaný Eccardusovi Lippemanusovi.

Gratulačný charakter má tlač venovaná rektorovi Akadémie vo Frankfurte nad Mohanom Bartholomeusovi Radtmanusovi z príležitosti jeho inaugurácie od Pankraza Crügera (1599).

Popri príležitostných rečiach sa v konvolúte nachádzajú aj básne a piesne rôzneho charakteru, väčšinou gratulačného charakteru napríklad od Friedricha Taubmanna (1603), brandenburského markgrófa Geoga Friedricha (1603), Johannes Celichiusa dedikované saskému kniežatovi Christianovi II. (1601), pohrebné piesne, ale aj zbierka žalmov od Leonharda Angeliusa na motívy antickej mytológie, pieseň o židovskej histórii ako aj kresťanské piesne pre školy.

Z uvedeného vyplýva, že škála zastúpených tlačí v tomto konvolúte je rozmanitá a spomenuli sme iba tie najdôležitejšie. Aj keď sú to drobné tlače, ich výpovedná hodnota je veľká, mnohé z nich odrážajú stav spoločnosti na prelome 16. a 17. storočia, rozvoj vedy, kultúry a školstva, poukazujú na problémy doby, konfesionálne rozpory, zápasy medzi reformáciou a protireformáciou, sú dokladom meniacej sa spoločnosti a myslenia ľudí. Mnohé z nich, hlavne príležitostné tlače, predstavujú dôležitý informačný zdroj poznatkov o významných osobách a udalostiach v dobe, v ktorej vznikli.

MULTI BOUND IN BOOKS AS PICTURE OF AGE AND CULTURAL LIFE IN 16th AND 17th CENTURY

Summary: We interested in comparing two multi bound in books (convolut) from two funds of historical libraries: The Lyceum of Library in Kezmarok and the Lontov's Library (it found in the Historical Collections of the Slovak National Library in Martin). There are more than a ten bound in books both convolut, where there are short prints with news and journal- predecessor newspapers, theological writings, symbolical and religious works, poems and songs, dedications or other thematic areas. Both convolut are focused on a different period, first on age around 1546, second on 1600. We fixed on short analysis of the specific prints and point to the diversity of prints in the specific age and their view of the world.

Key words: Book's culture, historical prints, short prints, convolut, article, slovak language.

Mgr. Tomáš Tomo (*1983)

Knihovník a bibliograf v Slovenskej národnej knižnici v Martine. Pracujem v odbore Správy a spracovania Historických knižničných fondov a Historických knižničných dokumentov. Momentálne spracovávame tlače zo 16. storočia z Lyceálnej knižnice v Kežmarku.